

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
(найменування центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
(повне найменування вищого навчального закладу)

Кафедра Українознавства та загальної мовної підготовки

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Ректор (перший проректор)

“ _____ ” _____ 2021 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

_____ Історія українського державотворення _____
(код і назва навчальної дисципліни)
спеціальність _____ 281 «Публічне управління та адміністрування» _____
(код і назва спеціальності)
освітня програма (спеціалізація) «Регіональне управління»
(назва спеціалізації)
інститут, факультет економіко-гуманітарний інститут, факультет економіки та управління
(назва інституту, факультету)
мова навчання українська _____

Робоча програма з дисципліни «Історія українського державотворення»
(назва навчальної дисципліни)

для студентів

спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»,

освітня програма (спеціалізація) «Регіональне управління» .
(назва спеціалізації)

«» , 2021 року - 25 с.

Розробники: ст.в. Сигида Г.А. , к.і.н., доц. Чумаченко О.А.
(вказати авторів, їхні посади, наукові ступені та вчені звання)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри українознавства та ЗМП

Протокол від 2021 року №

Завідувач кафедри українознавства та ЗМП _____ (Шаповалов Г.І.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

2021 року

Схвалено науково-методичною комісією гуманітарного факультету

Протокол від. “25___” __серпня _____ 2020 року № _1_

“25_”серпня _____ 2020 року Голова НМК ГФ _____ (Дєдков М.В.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

Узгоджено групою забезпечення освітньої програми* « _____

“ _____ ” _____ 2021 року Керівник групи _____ ()
(підпис) (прізвище та ініціали)

Запоріжжя , 2021 рік

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 5	Галузь знань	Нормативна	
	Напрямок підготовки –		
Модулів – 2	Спеціальність – 281 <u>«Публічне управління та адміністрування»</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 5		1-й	1-й
Процеси державотворення на території України на різних етапах історичного розвитку (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин – 150			
		1-й	1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 6	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		30 год.	год.
		Практичні, семінарські	
		30 год.	год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		90 год.	год.
		Індивідуальні завдання:	
		4 год.	6 год.
		Вид контролю: іспит	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 30% до 70%

для заочної форми навчання – 6% до 94%

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: надати студентам знання з історії українського державотворення, зосередившись на найбільш актуальних проблемах: подати наукову періодизацію історії української державності; охарактеризувати риси основних періодів української історії, їхні особливості, визначальні події та явища в кожному з них; узагальнити досвід національного державотворення, традиції української державності; показати значення боротьби українського народу за її відродження та збереження; розкрити історію соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в Україні; проаналізувати основні етапи українського національно-визвольного руху, його конкретний зміст і організаційні форми; визначити роль і місце в українській історії видатних історичних осіб.

Завдання: розуміти місце і роль держави в структурі людської життєдіяльності; вивчити досвід поколінь та історичні уроки розвитку суспільства, людини, держави; формувати всебічно і гармонійно розвинену особистість, людину, що органічно поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість; сприяти виробленню високих гуманістичних ідеалів, морально-етичних та естетичних критеріїв і принципів життєдіяльності; розуміти цінність і необхідність збереження державотворчих здобутків людства.

У результаті опанування навчальної дисципліни «Історія українського державотворення» у студента повинні бути сформовані наступні **загальні компетентності:**

K01.	Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
K02.	Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
K03.	Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.
K05.	Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
K06.	Здатність працювати в команді.

Компетентності за дисципліною:

- здатність застосовувати загально гуманітарні знання в межах засвоєння предметної області та розуміння професії; навички міжособистісної взаємодії;
- здатність аналізувати й узагальнювати історичний матеріал у певній системі;

- здатність оцінювати найважливіші події та явища української історії в контексті світової історії;
- здатність знаходити і критично аналізувати потрібну інформацію з минулої та сучасної історії України;
- здатність застосовувати набуті знання у повсякденній діяльності;
- здатність прогнозувати суспільні процеси сучасності;
- здатність змістовно і послідовно аналізувати основні державотворчі періоди;
- здатність самостійно робити висновки й узагальнення державотворчих проблем;
- здатність використовувати набуті знання, вміння та навички в обраній за фахом практичній роботі.

Очікувані програмні результати навчання:

ПР01.	Використовувати базові знання з історичних, культурних, політичних, соціальних, економічних засад розвитку суспільства.
ПР02.	Застосовувати норми та правила професійного спілкування українською мовою.
ПР07.	Уміти організовувати та брати участь у волонтерських/культурно-освітніх/спортивних проектах, спрямованих на формування здорового способу життя / активної громадянської позиції.

- оволодіти основними поняттями та термінологією навчальної дисципліни;
- навчитися розуміти характер взаємозв'язків та співвідношення змісту та характеру національного та загальносвітового державотворення;
- навчитися розуміти причини та основні закономірності процесів державотворення протягом усієї історії розвитку;
- навчитися вести самостійні дослідження в межах дисципліни; вміти застосовувати на практиці знання, отримані в процесі навчання.

2. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія українського державотворення від перших протодержав в Україні до утворення ранньофеодальної держави.

Тема 1. Витоки історії українського народу та його державності.

Поняття, ознаки, символи та атрибути державності. Етапи українського державотворення. Етногенез українського народу. Додержавні часи в українських землях (епоха каменю і перших металів). Історія українського державотворення відіграє особливо важливу роль у навчально-виховному процесі кожного навчального закладу. Історія – це не лише навчальна дисципліна, а й частина національного світогляду, важлива складова загальної культури суспільства. З

грецької мови буквально значення цього слова – розпитування, розвідування. Складним і водночас славним був історичний шлях народів на нашій землі. Протягом багатьох віків українському народові доводилось відстоювати своє право на історичне існування, на свою національну і державну незалежність. Перші сліди перебування людини на території України сягають у давнину близько мільйона років тому. Стоянки первісних людей збереглися з часів раннього палеоліту (кам'яної доби) і виявлені у с. Королеве у Закарпатті, поблизу міста Амвросіївка в Донбасі, у с. Лука-Врублевецька, що на Подністров'ї, стоянка Кіік-Коба в Криму та ін. Люди жили невеликими групами, видобували вогонь, полювали на дрібних тварин і займалися збиральництвом. Колективне виробництво та колективне споживання становили суть їхнього суспільного життя. Община була як родовою, так і соціально-економічною одиницею. У IV – III тисячоліттях до н. е. на території України відбувається перехід до енеоліту (мідно-кам'яного віку), для якого характерні виробництво і обробка міді. У цей час на основі територіальних общин формуються племена та виникають міжплеменні об'єднання, починають виокремлюватися найзначніші роди на чолі з старійшинами. Підвищується роль чоловіків у суспільстві. Господарською основою стає патріархальна сім'я, що свідчить про перехід від матріархату до патріархату.

Населення трипільської культури стало субстратом, або основою українського народу. Воно було автохтонним, тобто не прийшло з інших країв, а зародилося на берегах Дніпра і розселилося на всіх українських землях.

Тема 2. Державотворчі традиції на території України в стародавню добу: гіпотези та докази.

Виникнення і розвиток елементів державності в найдавніші часи. Ранній залізний вік. Військово-політична організація кіммерійців (XIII – VII ст. до н.е.). Утворення Великої Скіфії в Північному Причорномор'ї у др. пол. VII ст. до н.е. Розквіт могутності Скіфії у IV ст. до н.е. Занепад скіфської держави. Поява сарматів у Північному Причорномор'ї. Етнокультурні зв'язки скіфів і сарматів із слов'янами.

Причини виникнення античних міст-держав у Північному Причорномор'ї. Початок елінської колонізації Північного Причорномор'я. Античні міста-держави в Криму та на півдні України. Наслідки грецької колонізації для місцевого населення. Готи. Гуни.

Перші письмові згадки про ранньослов'янські племена. Розселення стародавніх східних слов'ян. Державні утворення східних слов'ян. Виникнення Антського племінного союзу (IV -VII ст.). Система господарювання східних слов'ян. Заснування і розвиток Києва та інших міст. Федерація союзів племен «Русь». Племінні княжіння. Перша східнослов'янська держава - Київське князівство Аскольда.

Тема 3. Київська Русь – ранньофеодальна держава східних слов'ян.

Передумови створення феодальної держави на Русі. Терміни «Русь», «Україна», «русичі». Походження національної символіки. Три періоди в історії формування давньоруської державності. Становлення Київської держави: від Олега до Святослава. Процес державотворення за часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Децентралізація Київської Русі.

Причини і етапи феодальної роздробленості. Тимчасова політична стабілізація суспільства: Володимир Мономах, Мстислав Великий. Занепад Київської Русі з другої половини XI століття. Боротьба з феодальними усобицями. Зміцнення удільних князівств. Федеративна монархія. Слов'яно-монгольське протистояння першої половини XIII ст. Захоплення Києва. Роль та місце Київської Русі в історичній долі українського народу.

Змістовий модуль 2.

Тема 4. Галицько-Волинське князівство – спадкоємець державності України-Русі.

Галицько-Волинське князівство, Королівство Русі (лат *Regnum Galiciae et Lodomeriae, Regnum Rusiae*; 1199-1349) - південно-західне руське князівство династії Рюриковичів, утворене у результаті об'єднання Галицького і Волинського князівств Р. Мстиславичем З другої половини 13 століття стало королівством, головним законним спадкоємцем Київської династії та продовжувачем руських політичних і культурних традицій. Галицько-Волинське князівство було одним з найбільших князівств періоду феодальної роздробленості Русі. До його складу входили Галицькі, Перемишльські, Звенигородські, Тереховські, Володимирські, Луцькі, Белзькі і Холмські землі, а також території сучасного Поділля і Бессарабії. Князівство проводило активну зовнішню політику у Східній і Центральній Європі. Його головними ворогами були Польща, Угорщина та половці, а з середини 13 століття - також Золота Орда і Литва. Для протидії агресивним сусідам Галицько-Волинське князівство неодноразово укладало союзи із католицьким Римом і Тевтонським Орденем. Галицько-Волинське князівство занепадало через відсутність міцної централізованої княжої влади і надмірно сильні позиції боярської аристократії у політиці. У 1340 році, у зв'язку зі смертю останнього повновладного правителя князівства, розпочався тривалий конфлікт між сусідніми державами за галицько-волинську спадщину. У 1349 році Галичина була поступово захоплена сусідньою Польщею, а Волинь - Литвою. Галицько-Волинське князівство перестало існувати як єдине політичне ціле. Галицько-Волинське князівство, в основі якого були українські за етнічним складом і керовані руськими князями регіони, є державним утворенням винятково нашого народу.

Тема 5. Руські удільні князівства у складі сусідніх держав (XIV – XVI ст.)

Політика великих литовських князів на українських землях. Український вплив на політичне і суспільне життя Литовського князівства. Боротьба за галицько-волинські землі між Польщею та Угорщиною. «Руське королівство».

Передумови польсько-литовської інтеграції. Кревська унія (1385 р.) та Городельська унія (1413 р.) між Литвою та Польщею. Посилення влади литовських феодалів на українських землях. Ліквідація удільних князівств в Україні. Змагання Польщі та Литви за Галицько-Волинську спадщину. Зі смертю князя Юрія II Болеслава становище Галицько-Волинського князівства суттєво погіршилося. Реальним правителем у Галицькій землі був боярин Дмитро Дедько (1340-1344 рр.). Справжня війна за землі Галичини розгорілася 1349 р., тривала вона із змінним успіхом. Зрештою в 1387 р. ці землі були остаточно приєднані до Польського королівства. На Волині ж правив литовський князь Любарт Гедимінович (1340-1385 рр.), який мав дружину з родини галицько-волинських князів. Він діяв під гаслом збереження держави Данила Галицького. Волинь була тоді фактично незалежною.

Входження українських земель до складу сусідніх держав (Угорське королівство, Молдавське князівство, Османська імперія, Московське царство). За землі Галичини і частково Волині йшла запекла боротьба між литовськими князями і польськими й угорськими королями. Угорщина ще з XI ст. (з перервою 1280-1320 рр.) утримувала Закарпаття. У 1526 р. після поразки угорського війська від турків у битві під Могачем Закарпаття було поділене між князівством Трансільванією (васалом Османської імперії) і Священною Римською імперією, де правили австрійські Габсбурги. Буковина ще в XIV ст. під назвою Шипинська земля потрапила під владу Молдовського князівства, яке, в свою чергу, потрапило у васальну залежність від турецького султана. На початку XVI ст. Чернігово-Сіверщина потрапила під владу Московського князівства. Розвинути успіх Московії перешкодила серйозна поразка, якої вона зазнала під Оршею в 1514 р. від військ, керованих князем Костянтином Острозьким.

Тема 6. Зародження українського козацтва як складової державотворчого процесу в Україні (XV-XVII ст.)

Історична справедливість щодо козацького питання: причини, традиції, рушійні сили. Виникнення Запорозької Січі. Дмитро Вишневецький (Байда). Запорозька Січ – «християнська козацька республіка». Адміністративний устрій та правова система. Політичний устрій Запорозької Січі. Феномен козацької демократії. Церква на Запорожжі. Збройні сили козацької республіки. Військове мистецтво козаків. Реєстрове козацтво.

Козацтво - провідна суспільно-політична сила України першої половини XVII ст. Боротьба козацтва проти турецько-татарської агресії на українські землі та польсько-шляхетської експансії. Козацько-селянські повстання кінця XVI - першої половини XVII ст.: причини і значення.

Видатні гетьмани запорозьких козаків цього часу. Гетьман Петро Сагайдачний. Ідея автономії запорозьких земель. Боротьба за визволення української нації на прикладі козацьких морських походів.

Козацько-польське питання: союзники та супротивники (на прикладі козацько-селянських повстань та Хотинської війни).

Початок повстання. Визволення повстанцями Запорозької Січі. Обрання Б. Хмельницького гетьманом. Зародження ідеї автономії козацтва. Початок Національної революції: причини, рушійні сили, характер, хронологічні межі, періодизація. Основні концепції періодизації Визвольної війни.

Початковий етап війни (1648-1649). Перемоги під Жовтими водами та Корсунем. Виникнення ідеї створення національної держави. Формування державних інституцій і активізація зовнішньополітичної діяльності Б. Хмельницького. Розробка Хмельницьким принципів української державної ідеї: право українського народу створити незалежну, соборну державу, спадкоємицю Київської Русі. Зборівська угода. Реорганізація адміністративно-територіального устрою. Визнання Польщею автономії козацької України. Молдавські походи Хмельницького. Поразка під Берестечком. Білоцерківська угода. Битви під Батогом і Жванцем. Зближення України з Московією. Переяславська рада. «Березневі статті» (1654 р.) та їх значення. Реалізація ідеї спадковості гетьманської влади. Завершальний етап Визвольної війни. Воєнно-політичні події 1655-1657 рр. Боротьба старшинських угруповань за владу після смерті Б. Хмельницького. Початок «Руїни».

Змістовий модуль 3.

Тема 7. Становище Української держави в другій половині XVII століття.

Розподіл територій України за міжнародної системою договорів. Громадянська війна в українському суспільстві. Основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики І. Виговського. Укладення Гадяцької угоди (1658). Битва під Конотопом. Антигетьманська опозиція. Перехід булави до Ю. Хмельницького. Переяславський договір (1659). Чуднівська угода з Польщею (1660). Громадянська війна (Руїна) та її політичні наслідки.

Розкол України на два гетьманата. Андрусівський договір (1667). Гетьмани Лівобережжя. Гетьмани Правобережжя. Возз'єднання козацької України та обрання П. Дорошенка її гетьманом (1668). Бучацька угода (1672). І. Самойлович – гетьман «обох сторін Дніпра» (1672). «Трактат про вічний мир» (1686) – остаточне закріплення поділу України. Адміністративно-політичний устрій Лівобережжя (Гетьманщина, Слобожанщина, Запорожжя). Стабілізація політичного життя в Україні в кінці XVIII століття. Гетьман І. Мазепа. «Коломацькі статті». Участь України у Північній війні. Союз І. Мазепи зі Швецією. Полтавська битва 1709 р. Ліквідація Запорозької Січі. Запорозьке козацтво після 1709р. Українська політика Петра I після Полтавської битви. Перша українська політична еміграція – фундатори конституції України. Поступове знищення автономії Гетьманщини (від Петра I до Катерини II). Формування

українського національно-визвольного руху у складі Речі Посполитої. Гайдамаки, Коліївщина, опришківський рух.

Тема 8. Національно-державницьке питання щодо українських земель у складі Австрійської імперії.

Наприкінці XVIII ст. у складі Австрійської імперії опинилися землі, більшість населення в яких становили українці. Унаслідок першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. Австрія приєднала західноукраїнські землі на північ від Карпат. Задовго до 1772 р. (із XVI ст.) частиною Австрійської імперії стала ще одна територія – Закарпаття, яка з XI ст. входила до складу Угорського королівства. Зважаючи на складну політичну ситуацію, 8 лютого 1775 р. Буковині було надано особливий статус, фактично – певну культурну, релігійну, правову та значною мірою економічну автономію під наглядом військової адміністрації. У серпні 1786 р. Йосиф II скасував військову адміністрацію і приєднав Буковину до Галичини (у складі якої Буковина перебувала до 1849 р.). Це свідчило про фактичне завершення інкорпорації приєднаних територій до державного організму імперії. Поляки були здебільшого римо-католиками, українці – греко-католиками, а на Буковині – здебільшого православними. У соціальній структурі домінували селяни. Майже три чверті населення (72%) були кріпаками в маєтках польських поміщиків. До шляхти належало 95 тис. осіб, або 3,4% від усього населення. Етнічний склад населення західноукраїнських земель був доволі строкатим. Поряд з українцями жили чималими етнічними групами поляки, румуни, угорці, а також такі етнічні меншини, як євреї, німці, чехи, словаки, вірмени. Найбільшим містом на західноукраїнських землях був Львів, який з 1772 р. став адміністративним центром нової австрійської провінції. Водночас розвивалися й інші міста, які за укладом життя починали наближатися до міст капіталістичного типу (Броди, Тернопіль, Станіславів, Чернівці, Ужгород, Мукачеве, Берегове, Хуст та ін.). У них були сконцентровані торгово-ремісничі і промислові населення, незначна кількість інтелігенції, численний чиновницький апарат австрійських установ. Найбільшим після Львова західноукраїнським містом у першій половині XIX ст. були Броди. Вони перетворилися на важливий транзитний пункт, найбільший центр міжнародної торгівлі на південному сході Європи.

Тема 9. Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин кінця XVIII – XIX ст.

Державна політика російського царизму та реакція суспільства в Наддніпрянській Україні (Лівобережжя, Правобережжя, Слобожанщина, Південна Україна). Занепад українського політико-адміністративного устрою. Перебування під імперською владою змінило характер участі України в європейській

міжнародній політиці. Відсутність власної державності спричинила те, що вона не могла виступати дієвим суб'єктом у міжнародних відносинах. Відтепер вона відігравала роль об'єкта у політичних комбінаціях інших держав. Наддніпрянська Україна протягом першої половини століття неодноразово привертала увагу тих європейських політиків, які розробляли плани ослаблення Російської імперії через відокремлення завойованих нею територій. Українське питання привернуло увагу французького імператора Наполеона I, коли він розпочав готування до війни проти Російської імперії.

Участь українців у російсько-турецьких війнах XIX ст. Доля козацтва після руйнування останньої Запорозької Січі. Початок українського національного відродження. Культурницькі та політичні організації. Кирило-Мефодіївське товариство. Криза самодержавно-кріпосницької системи в Росії. Кримська війна 1853-1856рр. Реформи Олександра II. Валувєвський циркуляр. Емський указ.

Змістовий модуль 4. Українська державність першої пол. XX ст.

Тема 10. Українські землі на початку XX століття.

Політичний і соціально – економічний розвиток України у складі Росії та Австро-Угорщини на початку XX ст. Партійна система на початку XX ст. – одна з рушійних сил революції 1905-1907 рр. Українське питання в I Світовій війні.

На початку XX ст. український народ не мав своєї держави. Його землі загальною площею 700 тис. кв. км було переділено між Росією та Австро-Угорщиною. Всього на українських землях проживало 48 млн. осіб, зокрема 33 млн. українців. Початок XX ст. позначився в українських землях розгортанням процесу індустріалізації, що передбачало подальший розвиток великої машинної індустрії та створення нової структури економіки. Найбільш потужно ці процеси розгортались у Наддніпрянській Україні, де частка промисловості в загальному обсязі продукції всього народного господарства становила 48,3% (у середньому по Російській імперії 40%). Тут працювало понад 8 тис. фабрик, заводів, шахт та інших промислових підприємств, більш ніж 800 тис. робітників. Правобережжя залишалося міцним осередком розвитку легкої, харчової промисловості. Лівобережна Україна була центром харчової та машинобудівної промисловості. З часом і ці осередки промислового виробництва набули загальноросійського значення. На західноукраїнських землях промисловість розвивалась повільніше. На початку XX ст. у Східній Галичині нараховувалося 700 промислових підприємств, де працювало 300 тис. робітників. Найбільш потужно тут розвивався видобуток нафти. У 1900 р. тут видобували понад 325 тис. тон нафти.

З початком Першої світової війни українські політичні партії опинилися в особливо тяжкому і складному становищі. Крім того, що вони зазнавали переслідувань з боку урядів панівних націй, вони перебували на різних боках державних кордонів - у Росії і Австро-Угорщині. Посилена увага до українського питання пояснювалась не лише далекосяжними планами територіальних надбань, але й стратегічними розрахунками на ближчу перспективу - майбутні військові суперники прагнули підірвати потенціал, могутність противної сторони через

свідоме провокування у її стані сепаратистських рухів.

Тема 11. Відновлення державності українського народу (1917-1921 рр.).

Діяльність Української Центральної Ради. Боротьба за автономію і політика загальноросійських партій. I та II Військові з'їзди. Українізація армії. Проголошення Універсалів УЦР (причини, зміст, наслідки). Радянсько-українські війни. Проголошення незалежності Української Народної Республіки. Підписання договору між УНР та країнами Четверного союзу. Прийняття Конституції УНР, вибори першого Президента УНР і день повалення Центральної Ради.

Становлення гетьманського режиму. «Українська держава гетьмана П. Скоропадського». Закон про тимчасовий державний устрій: заміна демократичної парламентської форми державного управління авторитарним режимом. Економічна, політична, соціальна та культурно-національна політика. Українська держава в зовнішньополітичному контексті. Утворення Директорії. Зречення гетьманського уряду влади. Вступ Директорії до Києва.

Державотворча діяльність Західноукраїнської народної республіки. Поняття «злуки» в українській історії. Боротьба за українську державність у 1920-1921 рр. Холодноярська республіка. Ризька угода між Польщею і Радянською Росією. Кінець доби УНР.

Тема 12. Україна в умовах більшовицько-тоталітарного режиму (1921-1939 рр.).

Вхід України до складу СРСР. Соціально-економічне панування комуністичної системи на українських землях («воєнний комунізм», НЕП, політика індустріалізації та колективізації). Демографічна криза в Україні (голодомори 1921-1923/1932-1933 рр.). Державно-правовий статус Української СРР у 1920-1922 рр. Договір про воєнний і господарський союз між Росією та Україною від 28 грудня 1920 р. Зовнішньополітична діяльність українського уряду.

Запровадження курсу на коренізацію. Концепція коренізації, її складові: українізація і створення необхідних політичних та економічних умов для всебічного культурного й духовного розвитку національних меншин.

Тоталітаризм як явище світового порядку. Його особливості в радянському суспільстві. Сфабриковані судові процеси. Основні хвилі сталінських репресій Конституція УРСР 1937 року. «Великий терор» 1936-1938 рр. та його наслідки для України. «Розстріляне відродження».

Західна Україна під владою польського окупаційного режиму. Політика полонізації. Нищення православної церкви. Пацифікація, осадництво. Пацифікація Ю. Пілсудського. Створення «Польщі А» та «Польщі Б». Посилення конфронтації між поляками та українцями. Політика ліквідації самоідентичності українців у складі Румунії. Знищення автономності Буковини. Впровадження воєнного стану. Період відносної лібералізації життя (1928-1938) та тоталітарного правління. Закарпаття в міжвоєнний період. Карпатська Україна та її історичне значення.

Розгортання національно-визвольного та революційного руху на українських землях. Кооперативний рух як знаряддя самоврядування та самозахисту. Українське національно-демократичне об'єднання Політика «нормалізації». Радикальна партія – виразник соціалістичних традицій Західної України. Комуністична партія Західної України (КПЗУ), її програма дій. Репресії проти КПЗУ, її розпуск. Формування Організації українських націоналістів (1920-1929). Політичні сили на українських землях, окупованих Румунією: організація «Визволення», «Українська національна партія». Особливості політичної боротьби в Закарпатті: русофільство, русинство, українофільська течія.

Змістовий модуль 5. Українське державотворення другої пол. XX - поч. XXI ст.

Тема 13. Державне будівництво в українських землях у роки Другої світової війни та у післявоєнний період.

Загарбання та радянізація Західної України як наслідок радянсько-німецької дипломатії. Утиски церкви. Насадження системи тоталітарного контролю за населенням. Репресії та масові депортації. Напад фашистської Німеччини на СРСР. Характер і цілі радянсько-німецької війни. Мобілізація економічного, суспільно-політичного і воєнного потенціалу країни на відсіч фашистської агресії.

Окупація українських земель Німеччиною. Запровадження нацистського «Нового порядку». Життя населення України в умовах окупації. Колабораціонізм. Концтабори та масове знищення людей. Голокост. Вивезення людей до Німеччини. Остарбайтери. Пограбування національних багатств України.

Рух опору в Україні – боротьба за відновлення української державності.

Початок визволення України. Бої на Лівобережжі. Звільнення Києва. Звільнення Правобережної та Південної України. Примусове виселення з Криму в східні регіони СРСР кримських татар, греків, вірмен.

Завершення вигнання окупантів з України. Внесок українського народу у перемогу над нацистською Німеччиною та її союзниками у Другій світовій війні. Героїзм українського народу. Ціна перемоги.

Україна в системі міжнародних відносин. Возз'єднання українських земель. Україна в перше післявоєнне десятиріччя. Голод 1946-1947 років та його наслідки. Відбудова народного господарства. Репресивна політика тоталітарної системи у формі «жданівщини». «Лисенківщина».

Спроби реформування державного управління та прорахунки керівництва в період лібералізації суспільства (1953-1964 рр). Засудження культу особи Сталіна. Десталінізація. Реабілітація жертв сталінських репресій. Спроба економічних реформ та причини їх невдачі. Утворення раднаргоспів. Нові явища у соціальній сфері. Зрушення у повсякденному житті населення. Приєднання Кримської області до складу України.

Рух «шістдесятників» – виступ творчої молоді за демократизацію суспільно-політичного життя в Україні.

Україна в період загострення кризи радянської системи (сер. 1960- поч. 1980 рр.). Неосталінізм. Посилення централізованої командно-адміністративної системи управління і обмеження суверенітету республіки. Спроби реформування

економіки в другій половині 60-х років XX ст. Посилення бюрократичного централізму. «Епоха застою». Дисидентський рух. Українська Гельсінська спілка.

Тема 14. Останні кроки задля досягнення незалежності (українське питання 1985-1991 рр.)

Політика «перебудови» як засіб знищення радянської системи суспільства. Реформування соціалізму не змінюючи системи. Курс на «прискорення» соціально-економічного розвитку, перебудова економіки країни на засадах «нового мислення». Заходи по структурній перебудові народного господарства. Аварія на Чорнобильській АЕС.

Нові явища у соціально-політичному та громадському житті України. Гласність і лібералізація. Пожвавлення громадської активності. Формування багатопартійної системи. Формування національних громадських організацій і об'єднань. Створення Народного руху України за перебудову. Розгортання страйкового руху. Релігійне відродження. Виведення радянських військ з Афганістану та країн Східної Європи.

Вибори до Верховної Ради України у березні 1990 р. Декларація про державний суверенітет України. Загострення політичного протистояння. Передумови проголошення незалежної Української держави. Серпневий заколот 1991 р.

Тема 15. Теорія та практика державного будівництва в умовах незалежності України (з 1991 р. до сьогодення)

Проголошення незалежності України. Грудневий референдум 1991 р. Запровадження національної символіки. Визначення кордонів та створення Національних Збройних сил. Особливості розбудови законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. Протистояння владних структур на початковому етапі створення. Стан господарства після розпаду СРСР. Спроби реформування економіки. Роздержавлення, приватизація та фінансова система України. Пошуки шляхів стабілізації на початку XXI ст. Включення населення у ринкові відносини. Кроки до інтеграції української економіки у європейський та світовий економічний простір.

Суспільно-політичне життя України. Створення нових політичних партій. Вибори до Верховної Ради України. Прийняття Конституції України. Обрання президентів України.

Особливості розвитку української державності на сучасному етапі. Євромайдан 2013-2014 рр. «Революція гідності». Російська агресія проти України. Окупація Криму. «Антитерористична операція» на Сході України 2014 – 2016 рр. Мінські переговори. Зовнішньополітична діяльність Української держави в умовах незалежності.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Історія українського державотворення від перших протодержав в Україні до XVII ст.												
Тема 1. Витоки історії українського народу та його державності	10	2	2			6	10					10
Тема 2. Державотворчі традиції на території України в стародавню добу: гіпотези та докази.	10	2	2			6	10					10
Тема 3. Київська Русь – ранньофеодальна держава східних слов'ян.	10	2	2			6	10	2				8
Разом за змістовим модулем 1	30	6	6			18	30	2				28
Змістовий модуль 2.												
Тема 4. Галицько-Волинське князівство – спадкоємець державності України-Русі.	10	2	2			6	10					10

Тема 5. Руські удільні князівства у складі сусідніх держав (XIV – XVI ст.).	10	2	2			6	10					10
Тема 6. Зародження українського козацтва як складової державотворчого процесу в Україні (XV-XVII ст.)	10	2	2			6	10	2				8
Разом за змістовим модулем 2	30	6	6			18	30	2				28
Змістовий модуль 3. Історія українського державотворення (XVII – поч. XX ст.)												
Тема 7. Становище Української держави в другій половині XVII століття.	10	2	2			6	10					10
Тема 8. Національно-державницьке питання щодо українських земель у складі Австрійської імперії.	10	2	2			6	10					10
Тема 9. Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин кінця XVIII – першої половини XIX	10	2	2			6	10					10

ст.												
Разом за змістовим модулем 3	30	6	6			18	30					30
Змістовий модуль 4. Українська державність першої пол. XX ст.												
Тема 10. Українські землі на початку XX століття.	10	2	2			6	10					10
Тема 11. Відновлення державності українського народу (1917-1921 рр.).	10	2	2			6	10	2				8
Тема 12. Україна в умовах більшовицько-тоталітарного режиму (1921-1939 рр.).	10	2	2			6	10					10
Разом за змістовим модулем 4	30	6	6			18	30	2				28
Змістовий модуль 5. Українське державотворення другої пол. XX - поч. XXI ст.												
Тема 13. Державне будівництво в українських землях у роки Другої світової війни.	6	2	2				10					10
Тема 14. Останні кроки задля досягнення незалежності (українське питання 1985-	6	2	2				10					10

1991 рр.)												
Тема 15. Теорія та практика державного будівництва в умовах незалежності України (з 1991 р. до сьогодні)	6	2	2				10					10
Разом за змістовим модулем 5	30	6	6				30					30
Усього годин	150	30	30				150	6				144

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми
1	Найдавніші часи розвитку людської спільноти на теренах України.
2	Державотворчі процеси на теренах України в епоху раннього залізного віку.
3	Київська держава наприкінці X – у першій половині XIII ст.
4	Державницькі тенденції за часів правління Романовичів.
5	Доля українських земель під владою іноземних держав.
6	Боротьба за українську державність Б. Хмельницького та його послідовників.
7	Функціонування державних механізмів в українських землях наприкінці XVII – XVIII ст.
8	Соціально-економічне становище та соціальні рухи на західноукраїнських землях (I пол. XIX ст.)
9	Суспільно-політичні рухи другої половини XIX століття.
10	Українське питання в Першій світовій війні.
11	Визвольні змагання і поразка української революції.
12	Ліквідація державності в Західній Україні та поглинення її територій іноземними країнами.
13	Суспільно-політичні трансформації в Україні 1945-1965 рр.
14	Буремний шлях до суверенності.
15	Сучасні українські революції та їхні наслідки.

5. Теми практичних занять

/п	Назва теми	Кількість годин
----	------------	--------------------

6. Теми лабораторних занять

/п	Назва теми	Кількість годин
	-	-

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Феномен українського державотворення	10
2	Державність княжої доби	10
3	Українське державотворення литовсько-польського періоду	10
4	Державницька політика часів Гетьманщини	10
5	Українське державотворення наприкінці XVIII – XIX ст.	10
6	Державницькі змагання революційних років	10
7	Політика радянської влади щодо ліквідації української державності в 20-80-ті рр. XX ст.	10
8	Основні тенденції розвитку сучасної української держави	10
9	Уроки процесу державотворення 1991- 2021рр.	10
	Разом	90

8. Індивідуальні завдання

Для студентів денної форми навчання – підготовка рефератів на семінарські заняття (на вибір).

1. Предмет, завдання, методологічні принципи та джерела вивчення історії української державності. Наукова періодизація історії України.

2. Первісна епоха на території України: палеоліт, мезоліт, неоліт, трипільська культура.

3. Кочові племена на території України та антична колонізація Північного Причорномор'я.

4. Слов'янські племена на території України: етногенез, соціально-економічний розвиток та протодержавні формування.

5. Передумови утворення та концепції походження Руської держави.

6. Періодизація політичної історії Руської держави.

7. Суспільно-політичний устрій Руської держави.

8. Соціально-економічний розвиток Руської держави.
9. Причини та наслідки феодальної роздробленості Руської держави. Монголо-татарське нашествя.
10. Утворення Галицько-Волинської держави, її політичний та соціально-економічний розвиток.
11. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Польського королівства (сер. XIV – перш. пол. XVI ст.).
12. Українські землі у складі Речі Посполитої (др. пол. XVI – перш. пол. XVII ст.). Люблінська унія 1569 р. та Берестейська унія 1596 р.
13. Українське козацтво: причини виникнення та теорії походження, еволюція та соціально-етнічний склад. Реєстрове козацтво.
14. Запорозька Січ: виникнення, військово-адміністративний устрій, господарство.
15. Боротьба запорожців проти татарсько-турецької агресії (XVI – перш. пол. XVII ст.). Гетьман Петро Сагайдачний. Козацько-селянські повстання кін. XVI – поч. XVII ст.
16. Українська національна революція сер. XVII ст.: причини, рушійні сили, мета, характер, періодизація, перебіг подій.
17. Основні ознаки козацько-гетьманської держави Б.Хмельницького.
18. Боротьба за збереження козацької держави гетьманів Лівобережної України в добу Руїни (60-80-ті рр. XVII ст.).
19. Політичний та економічний розвиток Правобережної України у др. пол. XVII – XVIII ст. Гайдамацький та опришківський рухи.
20. Гетьманування І. Мазепи. Участь України в Північній війні. Гетьман П. Орлик та Конституція 1710 р.
21. Етапи ліквідації автономії України (XVIII ст.). Запорозька Січ в др. пол. XVII-XVIII ст. та її остаточна ліквідація. Подальша доля українського козацтва.
22. Кирило-Мефодіївське товариство, його програма та практична діяльність.
23. Декабристський рух в Україні.
24. Соціально-економічні наслідки та особливості проведення селянської реформи 1861 р. в Україні. Імперські буржуазні реформи 60-70-х років XIX ст.
25. Суспільні течії та рухи II половини XIX ст. у Наддніпрянській Україні. Виникнення перших політичних організацій.
26. Руська трійця. «Весна народів» – буржуазно-демократичні революції у Європі 1848–1849 рр.
27. Суспільно-політичні рухи на західноукраїнських землях др. пол. XIX ст.: москвофіли, народовці, радикали. Виникнення перших політичних організацій.
28. Українські землі в умовах Російської революції 1905-1907 рр. Аграрна реформа Столипіна та її здійснення в Україні.
29. Українські землі в період Першої світової війни.
30. Українська Центральна Рада: соціальна база, структура та програмні завдання. Внутрішня та зовнішня політика.
31. Українська держава гетьмана П.Скоропадського: внутрішня та зовнішня політика, причини падіння.

32. Директорія УНР: склад, соціальна база, внутрішня та зовнішня політика, причини падіння.
 33. Державотворчі процеси на західноукраїнських землях. Акт злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р.
 34. Історичне значення, причини поразки та уроки національно-визвольної боротьби в Україні (1917–1921 рр.).
 35. Політика «воєнного комунізму» та її реалізація в УСРР (березень 1919 – січень 1921 рр.). Голод 1921–1923 рр.
 36. Розвиток народного господарства України на засадах НЕПу.
 37. Процес становлення та утвордження радянської влади у Наддніпрянській Україні (1917–1921 рр.). Створення СРСР.
 38. Особливості здійснення індустріалізації в Україні, її соціально-економічні наслідки.
 39. Економічна суть, цільове призначення та наслідки політики колективізації в Україні.
 40. Політика українізації (20–30-ті рр. XX ст.), її наслідки.
 41. Сталінські репресії та їх згубні наслідки для України.
 42. Становище західноукраїнських земель у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії (20–30-ті рр. XX ст.).
 43. Приєднання західноукраїнських земель до УРСР: позитивні та негативні наслідки. «Радянізація».
 44. Українське питання в міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни. Карпатська Україна (1938-1939 рр.).
 45. Військові дії на території України (червень 1941 р. – жовтень 1944 р.).
 46. Нацистський окупаційний режим в Україні. Форми руху опору.
 47. Особливості відбудови народного господарства України у післявоєнний період.
 48. Реформи 50–60-х рр. XX ст. та їх здійснення на Україні.
 49. Наростання кризових явищ в соціально-економічному та політичному житті України у 70-80-х рр. XX ст.
 50. Дисидентський рух в Україні (60–80-ті рр. XX ст.). Шістдесятники.
 51. Складність та суперечливість перебудовних процесів в Україні (1985–1991 рр.).
 52. Проголошення суверенітету та державної незалежності України: передумови, законодавча база.
 53. Реформування політичної системи та розбудова громадянського суспільства у незалежній Україні.
 54. Соціально-економічні перетворення в незалежній Україні.
- Для студентів заочної форми навчання – контрольна робота.

9. Методи навчання

Під час викладання курсу використовуються наступні методи навчання:

- словесні;
- наочні;

- практичні;
- історико-хронологічний;
- проблемно-пошуковий;
- науково-дослідницький;
- метод проблемного викладання.

10. Очікувані результати навчання з дисципліни

- визначати головні етапи та стадії, умови функціонування українського державотворення; найважливіші події, явища, персоналії українського державотворення; історичні форми розвитку держави в Україні;
- аналізувати літературу з історії українського державотворення;
- дискутувати з проблемних, суперечливих питань українського державотворчого процесу;
- застосовувати знання з історії української державності у процесі розв'язання професійних завдань,
- здобуття практичних навичок для оцінки поточних державотворчих процесів та явищ.

11. Засоби оцінювання

Для студентів денної форми навчання: усне опитування на семінарських заняттях, заслуховування рефератів під час семінарських занять, аудиторна контрольна робота за змістовими модулями, рубіжні контролі.

Для студентів заочної форми навчання: захист контрольної роботи, письмова відповідь на іспитові питання.

11. Критерії оцінювання

Кожен рубіжний контроль передбачає два змістових модулі й оцінюється за 100-бальною шкалою.

Під час контролю враховуються наступні види робіт:

- активність роботи студента на практичному занятті оцінюється до 5 балів. (Усього 7 семінарських занять по 5 балів = 35 балів);
- перевірка конспекту лекцій – 20 балів;
- аудиторна контрольна робота – до 45 балів.

Підсумковий контроль визначається як середня двох контролів за перший та другий змістовні модулі.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за	Оцінка	Оцінка за національною шкалою
---------------	--------	-------------------------------

всі види навчальної діяльності	ECTS	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
85-89	B	добре	
75-84	C		
70-74	D	задовільно	
60-69	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Методичне забезпечення

1. Робоча навчальна програма дисципліни;
2. Силабус навчальної дисципліни;
3. Методичні вказівки з планами семінарських занять з дисципліни «Історія українського державотворення» для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання з тестами для перевірки знань та методичне забезпечення модульного контролю знань / Укл.: Дедков М.В., Чумаченко О.А. та інші. - Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 42 с.

14. Рекомендована література

Базова:

1. Горелов М. Є. Держава і цивілізація в історії України / М. Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса, Ін-т археології. - К. : ЕКО-ПРОДАКШН, 2009. - 879с.
2. Дещинський Л. Є. Історія України та її державності. Курс лекцій: навчальний посібник /Л. Є. Дещинський, С. В. Терський, І. Я. Хома, В. М. Тарабан, Р. Д. Зінкевич, Я. Я. Денісов, І. О. Гаврилів, І. В. Буковський, А. Я. Нагірняк. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 476 с.
3. Історія України: Навчально-методичний посібник для семінарських занять/ [за заг.ред. В.М. Литвина]. – К.: 2006. – 460 с.
4. Історія української державності / Малик Я., Вол Б., Чуприна В. – Львів: Світ, 1995. – 248 с.

5. Крупние Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності / Л.О. Крупник. – К.2009. – 216 с.
6. Червінський В. І. Історія України. Джерельний літопис / В. І. Червінський, М. І. Обушний. - 3-тє вид., перероб. й допов. - Київ : Україна, 2016. - 895 с. : карти, табл., фот.

Допоміжна:

1. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України / [уклад.: Гриценко І. С. та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Гриценка Івана Сергійовича. - Репр. вид. - Київ : Дакор, 2015. - 498 с.
2. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.): монографія / І. Й. Бойко ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ ім. І.Франка, 2009. - 628 с.
3. Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення / Асоц. нар. депутатів України ; [ред.: Яків Зайко (відп. ред.) та ін.]. - Житомир : Рута, 2010. – 865 с.
4. Діячі Української Центральної Ради: бібліогр. довідник / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко ; НАН України, Укр. міжнар. ком. з питань науки і культури. - К. : [б.в.], 1998. - 255 с.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відпр. секретар), Ю.Г. Барабаш та інш.; Нац. акад. прав. наук України – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.
6. Котляр М. Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава / М. Ф. Котляр. - К. : Україна, 1996. - 240 с.
7. Луняк Є. Минувшина України в романтичних історіях / Є. Луняк. - К. : Книга, 2011. - 708 с.
8. Нагорний Є. В. Становлення та розвиток інституту громадянства України (1917-2007 рр.): монографія / Є. В.. Нагорний. - Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. - 186 с.
9. "Пакти і Конституції" Української козацької держави: до 300-річчя укладення / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Держ. арх. служба України, Центр. держ. іст. арх., м. Київ ; [відп. ред. В. А. Смолій ; упоряд.: М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб]. - Вид. факс. - Л. : Світ, 2011. - 440 с.
10. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року: іст. нариси / Руслан Пиріг ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. - 336 с.
11. Рух опору в Україні: 1960-1990: енциклопедичний довідник / Осип Зінкевич [та ін.] ; гол. ред. Осип Зінкевич ; Музей-архів і документаційний центр укр. самвидаву при вид-ві "Смолоскип". - К. : Смолоскип, 2010. - 804 с.
12. Слабченко Є. А. Дипломатична історія України / Є. А. Слабченко ; упоряд. Ірина Матяш. - Київ : Кліо, 2016. – 493 с.
13. Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. - К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. - 447 с.

14. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / голова ред. кол., наук. ред. Т. Гунчак. - К. : Дніпро, 2001 .
15. Україна: герби та прапори / [авт. проекту та упоряд.: В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний ; редкол.: Ю. С. Ганжуров та ін.]. - К. : Парламент. вид-во, 2010. - 451 с.
16. Україна: політична історія. XX - початок XXI століття / В. Баран [та ін.] ; ред. В. А. Смолій, Ю. А. Левенець ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. - К. : Парламентське видавництво, 2007. - 1028 с.
17. Українки в історії / С. Андрусів [та ін.] ; ред. В. Борисенко. - К. : Либідь, 2004. - 326 с.
18. Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. - К. : Абрис, 1995. - 392 с.
19. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 рр.: спомини і роздуми / Михайло Шкільник ; упоряд., [авт. вступ. ст.] Владислав Верстюк. - Київ : Кліо, 2016. - 511 с.
20. Шудря М. Лицарі булави: розповіді про укр. гетьманів / Микола Шудря. - Київ : Велес, 2015. – 236 с.

15. Інформаційні ресурси:

1. www.litopys.org.ua;
2. www.history.org.ua;
3. www.nbuv.gov.ua;
4. www.nplu.org.ua;
5. www.iananu.kiev.ua;
6. www.istpravda.com.ua/tags/tag_історія+України/;
7. likbez.org.ua/;
8. www.ukrainehistory.narod.ru/;
9. www.novamova.com.ua;
10. www.iananu.kiev.ua

Запоріжжя , 2021 рік